

शिरपुर शहरातील इंग्रजी माध्यम व मराठी माध्यमांच्या माध्यमिक शाळेत काम करणाऱ्या शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानकारकतेचा तुलनात्मक अभ्यास

श्री. छोटू देवराम पाटील

मुख्याध्यापक

आर. सी. पटेल प्राथमिक शाळा

शिरपूर

प्रस्तावना :

आजचे युग हे स्पर्धेचे युग आहे आणि प्रत्येक क्षेत्रात वेगवेगळ्या माध्यमातून स्पर्धा होत असते. मानवी जीवनाचा विकास हा शिक्षणातून होतो. म्हणूनच प्राचीन काळापासून शिक्षणाला मानवी जीवनात खुपच महत्त्व प्राप्त झाले आहे. शिक्षण ही एक सर्जनशील प्रक्रिया आहे. शिक्षणामुळे मानवाला आपले भविष्य उज्ज्वल करता येते. शिक्षण म्हणजे मानवाच्या विकासाशी निगडित असलेला प्रभावी घटक होय. आज तंत्रज्ञानात प्रगती होत आहे. त्यामुळे मानवी जीवन हे उंचावत आहे. त्यांच्या गरजा दिवसेंदिवस वाढत आहे. त्यांच्या मुलभूत गरजा अन्न, वस्त्र, निवारा यात बदलत्या काळाबरोबर आरोग्य व शिक्षण यांचाही समावेश होवू लागला आहे. त्याच बरोबर शिक्षणामुळे चैनीच्या गरजा देखील वाढत आहे. कायद्याने शिक्षणाची गरज भागविण्यासाठी शिक्षणाचा हक्क हा मुलभूत हक्कांमध्ये समाविष्ट केला आहे. शासनाने प्रत्येक व्यक्तीस शिक्षण हे सक्तीचे केलेले आहे. मुलींना तर मोफत शिक्षणाची सोय केलेली आहे. मुलींना तर मोफत शिक्षणाची सोय केलेली आहे. शिक्षणाच्या माध्यमातून व्यक्तीला आपले ध्येय साध्य करता येतात व ती ध्येय साध्य होण्यासाठी शिक्षकांच्या व्यवसायाप्रती असणाऱ्या दृष्टीकोनावर अवलंबून असते. प्रत्येक शिक्षकांना आपल्या व्यवसायाप्रती आदर, निष्ठा व आपुलकी असणे गरजेचे असते आणि वोढेल यांनी म्हटले आहे की , टिचर डू रिसर्च ऐवरी डे शिक्षण घेणे हा व्यवसाय तर आहेच पण ती एक प्रकारे राष्ट्राची सेवा देखील आहे. तरच तो शिक्षक एक आदर्श शिक्षक म्हणून ओळखला जातो व आपले कर्तव्य तो शिक्षक या नात्याने प्रामाणिकपणे पार पाडू शकतो. शिक्षण हा व्यवसाय असून ती राष्ट्राची सेवा देखील आहे. व्यक्ती आपल्या व्यवसायाकडे कोणत्या दृष्टीकोनातून पाहतो किंवा आपल्या व्यवसायाबद्दल त्या व्यक्तींना काय वाटते यावरून व्यवसायिक समाधानाचे वर्णन करता येईल. व्यक्तिगत दृष्टीकोनाचा व्यवसाय समाधानाशी निकटचा संबंध असतो. जर शिक्षक आपल्या व्यवसायात समाधानी असतील तर ते समाधान तपासून पाहण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन हाती घेतलेले होते.

संशोधनाची गरज :

राष्ट्राच्या प्रगतीचा कळस हा शिक्षणावर व शिक्षणाचे साफल्य शिक्षकांच्या योग्यतेवर व क्षमतेवर अवलंबून आहे. शिक्षक हा शिक्षणव्यवस्थेचा कणा आहे. काही बाबतीत विचार केल्यास आपणास वाटते की, यश गतिमान जीवनात शिक्षकांचे स्वप्न सुद्धा बदलत चालले आहे. शिक्षकांकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन आज बदललेला आहे. समाजात शिक्षकाला योग्य स्थान असते. माध्यमिक शिक्षण हा प्राथमिक शिक्षण व उच्च शिक्षण यामधील दुवा आहे. उच्च शिक्षणापर्यंत पोहचण्यासाठी माध्यमिक शिक्षणाचा पाया पक्का असणे गरजेचे आहे व या पाया उभारणीचे कार्य माध्यमिक शिक्षक करू शकत असतात म्हणून वरिल संशोधनासाठी माध्यमिक शिक्षकांचा विचार करण्यात आलेला आहे. याठिकाणी संशोधकाचा शिरपुर शहराशी शैक्षणिक दृष्ट्या जवळचा संबंध असल्याने शिक्षणाच्या बाबतीत ही म्हणजे अध्यापन पद्धती, शिक्षकांची व्यवसायनिष्ठा, विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक अभिरुची इ. मध्ये सुद्धा कशा प्रकारचा फरक आढळतो हे तपासून पाहण्याची इच्छा संशोधिकेच्या मनात निर्माण झाली . असे असले तरी इतर मर्यादेविषयी व वेळेअभावी

एकाच वेळी सर्व बाबींचा अभ्यास करणे शक्य नसल्याने यातील फक्त इंग्रजी माध्यम व मराठी माध्यमांच्या माध्यमिक शिक्षकांबाबत व्यवसाय समाधान या घटकाचा विचार करण्यात आला आहे. संशोधकेच्या परिचयात असलेले स्थळ शिरपुर शहरातील संशोधनासाठी क्षेत्र म्हणून निवड करण्यात आले आहे.

प्रत्येक व्यक्तीला आपल्या व्यवसायात समाधान असणे गरजेचे असते. अन्यथा तो आपले कार्य व्यवस्थित पार पाड पाडू शकत नाही. आजच्या स्थितीमध्ये शिक्षणाचे व्यापारीकरण झाल्याचे आपल्याला दिसते. शिक्षक हा पैसा कमवण्याच्या उद्देशाने शिक्षकीपेशात आलेला असेल तर त्याच्याकडून फारश्या अपेक्षा करणे योग्य होणार नाही. शिक्षकांना त्याच्या व्यवसायाबद्दल किती निष्ठा, आस्था व समाधान आहे हे पाहण्यासाठी इंग्रजी माध्यम व मराठी माध्यमांच्या माध्यमिक शाळेतील शिक्षक निवडून संशोधकाला त्यांचे व्यवसाय समाधान जाणून घेणे गरजेचे होते.

संशोधनाचे महत्त्व :

शिक्षकी व्यवसाय हा उदात्त व पवित्र व्यवसाय आहे. जगात ज्ञानदीप लावण्याचे कार्य शिक्षक करीत आहेत. शिक्षक व्यक्तीवर संस्कार करतो. जीवनाला दिशा देतो. माणसाला पशुत्वाकडून देवात्वाकडे नेतो. शिक्षण देणे ही बाब अत्यंत प्रबलतेची बाब आहे. परंतु इतर व्यवसायासारखीच दृष्टी शिक्षकाविषयी झाली. ज्ञानदान न करता ती व्यवसायाप्रमाणेच पैशाच्या रुपाने ज्ञानदान केले जाते. म्हणून आजचा शिक्षक वर्ग आपल्या व्यवसाय क्षेत्रात कितपत प्रामाणिक आहेत शिक्षक म्हणून जबाबदारीने ते या क्षेत्रात आले त्यांना त्या बद्दल कितपत समाधान आहे हे पाहणे महत्वाचे होते.

आपल्या व्यवसायाची जबाबदारी पार पाडण्यासाठी आपल्या व्यवसायाचा दर्जा उच्च राखण्यासाठी दर्जा उच्च राखण्यासाठी काही तत्वांची नियमांची निश्चिती म्हणून नितीशास्त्र होय. या नितीशास्त्रात शिक्षक आपल्या कार्याविषयी कितपत समाधानी आहे हे पाहणे महत्वाचे होते. शिक्षक व्यवसायात कितपत समाधानी आहेत नसल्यास आपल्याला कोणते उपाय योजून असमाधान दूर करता येईल का नाही या प्रश्नांना उत्तरातून आपल्याला योग्य असे चित्र शिक्षण क्षेत्रात निर्माण करता येईल या दृष्टीने या समस्येचे महत्त्व सांगता येत होते.

प्रस्तुत संशोधनातून इंग्रजी माध्यम व मराठी माध्यमांच्या माध्यमिक शाळेच्या शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाकारकतेची माहिती आपल्याला प्राप्त झाली बदलत्या गतिमान जीवनात वेळोवेळी परिवर्तन घडून येते. त्यातल्या त्यात शैक्षणिक क्षेत्रात तर अधिक परिवर्तन होत असते. या परिवर्तनात शिक्षकांचा स्वतःच्या व्यवसायाबद्दलच्या समाधान अभ्यासाचे महत्त्व अधिकच स्पष्ट करण्याचा हेतु होता. प्रस्तुत संशोधनातून इंग्रजी माध्यम व मराठी माध्यमांच्या माध्यमिक शिक्षकांचा व्यवसाय समाधानतेचा अभ्यास केल्याने शिक्षकांचा असमाधानतेची कारणे शोधून त्यावर योग्य उपाय केले जावू शकतील. तसेच समाधानी शिक्षक व असमाधानी शिक्षक या दोहोंच्या कार्यात तुलना करून शकतात. तसेच असमाधानी शिक्षकांच्या वर्तनामुळे शैक्षणिक वातावरण बिघडण्याची शक्यता असते. त्यामुळे बालकांचे नुकसान होण्याची शक्यता असते. असे संभाव्य नुकसान टाळण्यासाठी ह्या संशोधनाचा उपयोग होवू शकतो. त्यामुळे शिक्षण क्षेत्रात योग्य ते चित्र निर्माण करता येईल व बालकांच्या सर्वांगीण विकासासाठी आपल्याला कार्य करता येईल.

व्यवसायिक समाधानाशी व्यक्तीगत दृष्टीकोनाच्या जवळचा संबंध आहे. तरी देखील व्यवसाय समाधान अभ्यासल्यामुळे शालेय प्रशासन समाज आणि विद्यार्थ्यांच्या रक्षण करण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन अभ्यासाचे महत्त्व आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

- 1) शिरपुर शहरातील इंग्रजी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाचे मापन करणे.
- 2) शिरपुर शहरातील मराठी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाचे मापन करणे.
- 3) शिरपुर शहरातील इंग्रजी व मराठी माध्यमिक शाळेतील शिक्षक यांच्या व्यवसाय समाधानाची तुलना करणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

- १) शिरपुर शहरातील इंग्रजी माध्यमिक शाळेतील शिक्षक व मराठी माध्यमिक शाळेतील शिक्षक यांच्या व्यवसाय समाधानाच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.
- २) शिरपुर शहरातील इंग्रजी व मराठी माध्यमिक शाळेतील शिक्षिका यांच्या व्यवसाय समाधानाच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.
- ३) शिरपुर शहरातील इंग्रजी व मराठी माध्यमिक शाळेतील शिक्षक (स्त्री, पुरुष) यांच्या व्यवसाय समाधानाचा मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.
- ४)

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधनाचे उद्दिष्ट आहे हा अभ्यास वर्तमान काळाशी संबंधित आहे. त्याचा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक पद्धती वापरली आहे.

न्यादर्श :

शिक्षक	इंग्रजी माध्यम	मराठी माध्यम	एकुण
पुरुष	४०	४०	८०
स्त्री	४०	४०	८०
एकुण	८०	८०	१६०

संशोधनाची साधने :

प्रस्तुत संशोधनात संशोधकाने इंग्रजी व मराठी माध्यमिक शिक्षकांचा व्यवसाय पाहण्यासाठी डॉ. दिक्षीत यांच्या चाचणीचा उपयोग करून माहिती संकलीत केली.

संकलीत माहितीचे विश्लेषण व अन्वयार्थ**परिकल्पना पडताळणी परीक्षण****परिकल्पना क्र. ०१**

शिरपुर शहरातील इंग्रजी माध्यमिक शाळेतील स्त्री व पुरुष शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

शिरपुर शहरातील इंग्रजी माध्यमिक शाळेतील स्त्री व पुरुष शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाचे मध्यमान (M), प्रमाणविचलन (SD) व 't' मूल्य.

शिक्षक	संख्या	मध्यमान	प्रमाणविचलन	नमुना 't'	प्राप्त 't'	त्याग /स्वीकार
स्त्री शिक्षक	४०	१९६.५	७.९३	१.९९	२.००	त्याग
पुरुष शिक्षक	४०	१९३.१५	७.०४			

- $df = ७८$ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना 't' मूल्य १.९९ आहे व प्राप्त 't' मूल्य २.०० असून ते नमुना 't' मूल्यापेक्षा अधिक आहे. म्हणून शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल.
- यावरून असे दिसून येते की, शिरपुर शहरातील इंग्रजी माध्यमिक शाळेतील स्त्री व पुरुष शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येतो.
- शिरपुर शहरातील इंग्रजी माध्यमिक शाळेतील स्त्री शिक्षकांचे व्यवसायसमाधानतेचे मध्यमान (१९६.५) हे पुरुष शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानातेच्या मध्यमानापेक्षा (१९३.१५) पेक्षा जास्त आहे.
- यावरून असे म्हणतात येईल की, शिरपुर शहरातील इंग्रजी माध्यमिक शाळेतील स्त्री शिक्षक ह्या पुरुष शिक्षकांपेक्षा अधिक व्यवसायात अधिक समाधानी दिसून येतात.

परिकल्पना क्र. ०२

शिरपुर शहरातील मराठी माध्यमिक शाळेतील स्त्री व पुरुष शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

शिरपुर शहरातील मराठी माध्यमिक शाळेतील स्त्री व पुरुष शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाचे मध्यमान (M), प्रमाणविचलन (SD) व 't' मूल्य.

मराठी माध्यमिक शाळा	संख्या	मध्यमान	प्रमाणविचलन	नमुना 't'	प्राप्त 't'	त्याग /स्वीकार
स्त्री शिक्षक	४०	२२७.९७	१६.५८	१.९९	०.२७	स्वीकार
पुरुष शिक्षक	४०	२२७.१५	११.००			

- $df = ७८$ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना 't' मूल्य १.९९ आहे व प्राप्त 't' मूल्य ०.२७ असून ते नमुना 't' मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणून शुन्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल.
- यावरून असे दिसून येते की, शिरपुर शहरातील मराठी माध्यमिक शाळेतील स्त्री व पुरुष शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.
- मध्यमानातील आलेला फरक हा योगायोगाने आलेला आहे असे म्हणावे लागेल.
- यावरून असे म्हणतात येईल की, शिरपुर शहरातील मराठी माध्यमिक शाळेतील स्त्री शिक्षक व पुरुष शिक्षक व्यवसायात सारखे समाधानी दिसून येतात.

परिकल्पना क्र. ०३

शिरपुर शहरातील इंग्रजी व मराठी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

शिरपुर शहरातील इंग्रजी व मराठी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या व्यवसायसमाधानाचे मध्यमान (M), प्रमाणविचलन (SD) व 't' मूल्य.

माध्यमिक शाळा	संख्या	मध्यमान	प्रमाणविचलन	नमुना 't'	प्राप्त 't'	त्याग /स्वीकार
इंग्रजी	८०	१९५.८२	७.६४	१.९७	१८.३५	त्याग
मराठी	८०	२२७.५५	१३.९९			

- $df = १५८$ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना 't' मूल्य १.९८ आहे व प्राप्त 't' मूल्य १८.३५ असून ते नमुना 't' मूल्यापेक्षा अधिक आहे. म्हणून शुन्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल.
- यावरून असे दिसून येते की, शिरपुर शहरातील इंग्रजी व मराठी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येतो.
- शिरपुर शहरातील मराठी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या व्यवसायसमाधानाचे मध्यमान (२२७.५५) हे इंग्रजी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या व्यवसायसमाधानाचे मध्यमानापेक्षा (१९५.८२) अधिक आहे.
- यावरून असे म्हणतात येईल की, शिरपुर शहरातील मराठी माध्यमिक शाळेतील शिक्षक व्यवसायात इंग्रजी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांपेक्षा अधिक समाधानी दिसून येतात.

निष्कर्ष :

१. शिरपुर शहरातील इंग्रजी माध्यमिक शाळेतील स्त्री व पुरुष शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येतो.
२. शिरपुर शहरातील मराठी माध्यमिक शाळेतील स्त्री व पुरुष शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.
३. शिरपुर शहरातील इंग्रजी व मराठी माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांच्या व्यवसाय समाधानाच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येतो.

संदर्भ सुची :

१. पंडित ब.बी. (२००५) : शैक्षणिक संख्याशास्त्र : पुणे, नित्यनुतन प्रकाशन.
२. भिंताडे वि.रा (१९९९) : शैक्षणिक संशोधन पद्धती (तिसरी आवृत्ती) : पुणे, नुतन प्रकाशन.
३. जगताप ह.ना. ü : शैक्षणिक मानसशास्त्र : पुणे, नित्यनुतन प्रकाशन .
४. दांडेकर वा.ना. : शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र (१९७०) : मोघे प्रकाशन
५. डॉ.करंदीकर सुरेश : शैक्षणिक मानसशास्त्र (२००५): फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.